

PITANJE NASTANKA I RADA KULTURBUNDA I DRUGIH NEMAČKIH ORGANIZACIJA U KRALJEVINI SHS/JUGOSLAVIJI

Vladimir Barović*

Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet

U članku je analiziran problem nastanka nemačke manjinske organizacije Kulturbunda, koji je od nastanka izazivao podozrenje i neprijateljstvo u većinskom narodu, kao i organima vlasti. Na osnovu arhivskih istraživanja i analize ondašnjih medija autor je ustanovio da su postojala značajna ograničenja koja su nemačkoj manjini nametali upravni organi, posebno na političkom, ali i na kulturnom polju. U radu je posebno razmatrano pitanje obrazovanja na nemačkom jeziku, a razmotreni su i pojedini incidenti, posebno nakon uvođenja šestojanuarske diktature, kada se insistira na radu na jačanju integralnog jugoslovenstva na kulturnom, prosvetnom i političkom polju.

Analize i zaključci doneti su na osnovu arhivskih istraživanja, ali i posmatranja i tretiranja međuratne štampe kao vrednog svedočanstva ondašnjih prilika i razmišljanja „prosečnog” novinara i urednika.

Ključne reči: *Nemci, Kulturbund, obrazovanje, manjine, kultura, prosveta, štampa* Uvod

Uvod

Jedna od najčuvenijih nemačkih organizacija po kojoj su predstavnici tog naroda i nakon rata bili poznati bio je Kulturbund, za koji većina laika i slabo informisanih građana smatra da je predstavljao pronacističku i ekstremno nacionalističku organizaciju od samog osnivanja. Te pretpostavke imaju utemeljenja u mitu o folksdojčerima koji je nastao neposredno nakon Drugog svetskog rata, kada je mržnja prema svim Nalcima, zbog užasnih zločina koje je počinio Hitlerov režim, kulminirala. Kulturbund je predstavljan kao ekspozitura nacističke partije, gotovo od osnivanja pa do samog rata kada su, navodno, svi Nemci odano prišli Hitleru (mada je veliki broj pripadnika tog naroda pod utiskom munjevitih Hitlerovih pobeda na Zapadu i Istoku i zahvaljujući propagandi, zaista prišao nacističkim vojnim formacijama, ustanovama i organizacijama). Od dolaska Hitlera na vlast, u januaru 1933. godine, sve do 1939. u redovima Kulturbunda vođena je žestoka borba, pre svega za vlast i uticaj između starih težnji i tendencija i novih, nacistikovanih, većinom mlađih članova te organizacije. Iz navedenih razloga veoma je važno posmatrati i analizirati problem nastanka i razvoja Kulturbunda do 1933. godine, pri čemu treba posebnu pažnju posvetiti

* Van. prof. dr Vladimir Barović, barovic@neobee.net

izbegavanju stereotipa, neutemeljenih pretpostavki i ostalih elemenata kojima je obilovala nekadašnja historiografija, a posebno publicistika. Treba naglasiti da je nemački živalj tradicionalno bio lojalistički nastrojen prema Habzburškoj dinastiji i da je veliki broj Nemaca smatrao Austrougarsku svojom domovinom, što se videlo i u urednom ispunjavanju vojne obaveze u vreme Prvog svetskog rata. Pored starijih istoričara, koji su te probleme posmatrali jednostrano, navedeno pitanje istraživali su na objektivniji način istoričari koji su predstavnici mlađe generacije (npr. Janjetović 2005).

Osnivanje Kulturbunda

Nemci su neposredno nakon „Svetskog rata” bili organizovani u švapsko-nemačke klubove čiji su se članovi obično okupljali u kafanama i gostionama, što je predstavljalo preteču Kulturbunda. Članovi jednog od pomenutih klubova sastajali su se subotom u kafani „Zum Weissen Ochsen” u Novom Sadu i iz njegovog rada je proizišlo najveće izdavačko i štamparsko društvo u Vojvodini, tj. ondašnjoj Dunavskoj banovini. Predsednik Švapsko-nemačkog kluba u Novom Sadu Fridrih Hes predložio je, 29. maja 1919. godine, da se osnuje jedan list sa zadatkom da informiše nemačku nacionalnu manjinu, koja je polako počela da se budi iz političke i nacionalne letargije (Bešlin 2001: 22). Nemcima je bio neophodan jedan dnevnik i zbog privrednih i kulturnih potreba, a ne samo iz političkih razloga. Mesni nedeljnik na nemačkom „Deutsches Volksblatt fur Syrmien”, koji je izlazio u Rumi, prebačen je u Novi Sad, a da bi se ekonomski pomoglo njegovo redovno izlaženje osnovano je, 29. septembra 1919. godine, akcionarsko društvo „Druckerei und Verlagas aktiengesellschaft” (Štamparsko i izdavačko akcionarsko društvo). „Kao deoničarsko društvo, a pod nazivom 'Štamparsko i izdavačko d.d.' otvorena je štamparija, u čiji sastav je u početku ušao štamparski uređaj štamparsko-grafičke radnje 'Merkur', a uskoro su nabavljeni rotacija i drugi najmoderniji štamparski uređaji, tako da je to preduzeće znatno razgranalo svoj rad, štampajući dva nemačka manjinska dnevnika, po više nedeljnih i povremenih časopisa i razne druge edicije” (Militar 1940: 37). To društvo, poznato po skraćenici DVAG, postaće po mišljenju B. Bešlina osnova informativne moći Kulturbunda i imaće svojevrstan monopol na medijskom polju vojvođanskih Nemaca, jer će od oktobra 1919. godine početi sa izdavanjem „Deutsches Volksblatta”. Taj list predstavlja najdugevečnji i najuticajniji nemački list u Vojvodini koji je izlazio sve vreme između dva rata, a po svojim uređivačkim i medijskim dometima svakako zaslužuje najznačajnije mesto u nemačkoj štampi na ovim prostorima.

U organizacije koje su nastale pre osnivanja Kulturbunda, a služile su samoorganizovanju Nemaca u kulturno-ekonomske svrhe spada i društvo pod nazivom „Deutscher Wirtschafts-und Kulturverin” (Nemačko privredno-kulturno društvo), koje je pokrenula velikoškolska omladina 1919. godine u Velikom Bečkereku, današnjem Zrenjaninu. Organizacijske pripreme za formiranje Kulturbunda bile su privedene kraju do sredine 1920. godine, a pošto je politička klima u novoj državi Nemcima išla naruku, već 17. maja 1920. godine odobrena su pravila za rad „Švapsko-nemačkog kulturnog saveza” (Kulturbunda). Osnivačka skupština „Schwabisch-Deutscher Kulturbunda” održana je u Novom Sadu 20. juna 1920. godine, a sama pravila organizacije preuzeta su od srpske kulturne organizacije „Prosvjeta”, koja je za vreme austrougarske vladavine delovala u Bosni i Hercegovini (Biber 1966: 32-33). Na osnivačkoj skupštini za prvog predsednika izabran je novosadski trgovac Jozef Men-

rat (Menrath), a za generalnog sekretara dr Georg Grasl (Grasll). Pred 2000 delegata izneto je i geslo pod kojim će organizacija delovati: „Volkstreue und Staatstreue” – „Vernost narodu – vernost državi”. Iz samog gesla vidi se da su Kulturbund i njegovo rukovodstvo izražavali maksimalnu lojalnost i odanost novoj državi, jer još sveže rane od „Svetskog rata” i ne baš velike simpatije srpskog kolonizovanog i dobrovoljačkog stanovništva prema Nemcima nisu dozvoljavali neki veći samostalan politički angažman nove organizacije.

Interesantno je da nisu svi srpski mediji sa nesimpatijama gledali na Kulturbund, a dobar primer za to je pisanje „Pančevca”, lista vojvođanskih demokrata (okupljenih oko Dušana Dude Boškovića), koji je pozdravio osnivanje Kulturbunda, a podržao je i njegove ciljeve (Pančevac 25. januar 1920, članak „Osnivanje Kulturbunda”). I radikalski list „Bačvanin”, koji je izlazio u Subotici, isticao je da sugrađani Nemci i Mađari ne treba da napuštaju zemlju i uveravao da će im biti stvoreni uslovi za nacionalni, prosvetni i ekonomski razvoj (Bačvanin 6. januar 1922, članak „Iz mog dnevnika” autora dr Joce Manojlovića).

Najvažniji zadaci na kojima je radila nova nemačka manjinska organizacija bili su: širenje literature, umetničkih radova, muzike i filma, razvoj i stvaranje knjižara, prosvetnih ustanova i drugih kulturnih institucija, a najvažnija stavka za koju se po osnivanju zalagao Kulturbund bila je izrada školskog programa za nemačku manjinu u Jugoslaviji. „Kulturbund je osnovan u Novom Sadu odmah posle našeg narodnog oslobođenja i ujedinjenja sa zadatkom da organizuje i koordinuje kulturni rad i život Nemaca u Jugoslaviji. To je trebalo da bude nemačka matica oko koje bi se skupljali svi Nemci intelektualci iz naše zemlje, da bi poradili sa što više uspeha na kulturnom polju za svoj pretežno zemljoradnički narod, koji se posle našeg ujedinjenja našao u potpuno novoj situaciji” (Dan, 28. novembar 1935, članak „Kulturbund”). U radu osnivačke skupštine učestvovali su predstavnici Nemaca iz svih jugoslovenskih pokrajina u kojima oni žive, a predstavnik slovenačkih Nemaca advokat dr Ernst Mravlag (Mrawlag) iz Maribora poručio je u svom govoru da svi Nemci od Dunava do Karavanki moraju zajedno nastupati (Plautz 1940: 26).

Bitno je istaći da je Kulturbund bio formiran kao nepolitička organizacija koja je, pored pomenutih čisto kulturno-prosvetnih delatnosti, imala i socijalno-privredne zadatke, koji su ipak bili u drugom planu (Plautz 1940: 32). Nemci su i mnogo godina nakon osnivanja Kulturbunda isticali da se ta organizacija nije bavila politikom: „U kulturnom pogledu našim radom ne želimo preći postojeće granice koje su Kulturbundu odobrene, jer je poznato i to da pravila Kulturbunda strogo zabranjuju vođenje svake političke akcije” (Dan, 28. maj 1935). Državne vlasti su oštrim merama zabranjivanja i ukidanja pojedinih mesnih organizacija jasno stavljale do znanja da neće tolerisati političko delovanje članova Kulturbunda, koji za tu delatnost nije bio registrovan, tako da je ta državna akcija bila prema zakonskim merama ispravna. Organizacija Kulturbunda počinje veoma brzo da se širi, pre svega na teritoriji današnje AP Vojvodine, a prva lokalna organizacija u Bačkoj osnovana je u Parabuću u julu 1920. godine.

Razvoj Kulturbunda

Godinu dana posle osnivanja Kulturbunda održana je i Prva generalna skupština, na kojoj su sumirani rezultati, pa je sekretar Grasl saopštio da je već formirano 99 lokalnih organizacija. Na toj skupštini, održanoj od 5. do 6. juna 1921. godine u Karlsdorfu (Banatski Karlovac), moglo se čuti i to da je u razne organizacije Kulturbunda već učlanjeno oko 30.000

osoba, što je bio dobar radni rezultat za godinu dana funkcionisanja. U animiranju Nemaca da se priključe Kulturbundu veliku ulogu imali su i nemački mediji, pa je „Deutsches Volksblatt” pozivao Nemce da budu pripremljeni na žrtve i da prevaziđu versku netrpeljivost između katolika i protestanata radi postizanja nacionalnog jedinstva (Biber 1966: 33).

Od osnivanja do aprila 1924. godine nastale su 123 lokalne grupe Kulturbunda, a od tog broja čak 109 lokalnih organizacija formirano je u Banatu i Bačkoj, 13 u Sremu i jedna u Sloveniji. Ako razmotrimo razvoj infrastrukture Kulturbunda u periodu koji posmatramo, onda su rad i nastajanje pojedinih mesnih grupa u sledećem brojnom odnosu: 1921. godine osnovano je 97 grupa, 1922. godine 108 lokalnih grupa, 1923. godine 111, 1924. godine 128, 1927 – 29 grupa, 1928 – 51 grupa, 1929 – 64, 1931 – 13 i 1932. godine – 82 grupe (Die Arbeit des Kulturbundes vom 1. nov. 1933 bis 31. Okt. 1934).

Kao što se može primetiti, postoje velike oscilacije uslovljene raznim društveno-političkim promenama i zabranama koje su stupale na snagu nakon osnivanja Kulturbunda. Nemci su, kao što smo konstatovali, u Kulturbundu zvanično proklamovali da se neće baviti politikom, a upravo su nemački mediji uticali na buđenje političke svesti nemačke nacionalne manjine u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca. Još od početka 1921. godine već pomenuti list „Deutsche Volksblatt” u svojim člancima (npr. od 29. januara,) izražavao je želju i navodio potrebu da se osnuje jedna nemačka stranka u Kraljevini. Tako je na inicijativu viđenijih Nemaca i u saradnji s medijima, 17. decembra 1922. godine u Hacfeldu (Žombolju), koji je tada bio u jugoslovenskoj državi, osnovana „Nemačka partija u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca” („Partei der Deutschen des Konigreiches der Serben, Kroaten und Slowenen”). Žombolj je izabran za osnivačku skupštinu verovatno zato da bi se izbegli mogući međunacionalni incidenti, koji su bili mogući u uzavreloj političkoj atmosferi. Na skupu je učestvovalo nekoliko stotina poverenika iz čitave zemlje, a novoosnovana partija je baštinila političku tradiciju na temeljima „Ungarlandisch-Deutsche Volkspartei” (osnovana 1906, ali sa slabim uspehom u biračkom telu). Za prvog predsednika nove stranke izabran je prvi čovek već pomenute stare nemačke partije dr Ludvig Kremling iz Bele Crkve, što je na neki način bio simbolički čin nastavka borbe za nemačka nacionalna prava i u novoj državi. U partijskom programu traženo je priznavanje prava Nemcima da se organizuju kao jedinstvena narodna zajednica koja će negovati sopstvenu kulturu i jezik, zahtevano je pravo na osnivanje škola svih nivoa na nemačkom jeziku, obraćanje organima vlasti na nemačkom, sprovođenje agrarne reforme na osnovu socijalnih, a ne nacionalnih kriterijuma. Nemačka partija je u svoj program unela, kako bi danas rekli, neka osnovna manjinska prava kao što su: zadržavanje nemačkih imena naseljenih mesta, ulica i raznih privrednih preduzeća, pravo na slobodnu upotrebu maternjeg jezika u matičnim društvima, udruženjima, klubovima i institucijama kulture (Plautz 1940: 32).

Postoje mišljenja da je bilo pokušaja da se osnuje i posebna vojvođanska stranka u kojoj bi bili organizovani Nemci, ali, navodno, to nije uspeo zbog promadžarske usmerenosti većine uticajnog katoličkog klera (Biber 1966: 318). Potpredsednici novoosnovane stranke bili su dr Stefan Kraft i dr Hans Mozer, a partija je prvi put nastupila na parlamentarnim izborima 28. marta 1923. godine i dobila je 43.415 glasova, odnosno 8 poslaničkih mandata (Biber 1966: 36). U Bačkoj je osvojeno pet mandata, u Banatu dva i u Sloveniji jedan. Stranka se odmah priključila vladinom bloku, a osnovan je i poslanički nemački klub na čijem je čelu bio Stefan Kraft (dugogodišnji narodni poslanik od te godine sve do 1938). Najviši stranački organ, koji nije bio isto što i poslanički klub, bio je „Landes-Vertrauensmannerversammlung”, odnosno skupština državnih zastupnika.

Političko delovanje

Do Šestojanuarske diktature Nemačka partija je još dva puta učestvovala na izborima: 8. februara 1925. godine dobila je 45.172 glasa i 5 mandata, što je, iako veći broj glasača u odnosu na 1923. godinu, ipak manji broj poslaničkih mesta zbog izbornog zakona. Na izborima od 11. septembra 1927. godine stranka beleži dalji porast broja glasača koji joj poklanjaju poverenje, ali dobija samo jedan mandat više, tako da do zavođenja Šestojanuarske diktature Nemci imaju samo 6 poslanika u najvišem narodnom predstavništvu. Ako se posmatra vojvođanski prostor može se zaključiti da je na izborima 1923. godine na tom području stranka nemačke manjine dobila 33.424 glasa, odnosno 16,6% ukupnog broja glasova, na izborima 1925. godine za Nemačku partiju je glasalo 34.793 građanina (ili 14,1% izašlih), a 1927. godine u Vojvodini se za Nemačku partiju izjasnilo 36.228 građana (ili 14,4% upisanih u birački spisak) (Biber 1966: 35). Treba naglasiti da je određen broj Nemaca bio u glasačkom korpusu drugih stranaka, a jedan broj je bio politički aktivan u redovima Radićeve stranke, jer neki su bili i kandidati na poslaničkoj listi Hrvatske republikanske seljačke stranke. Na izborima 1923. godine sve poslanike Nemce u Skupštini Kraljevine činili su vojvođanski pripadnici tog naroda, a samo je Franc Šauer, inače urednik „Cillier Zeitunga”, bio predstavnik Nemaca iz Slovenije.

Nemačka partija se brzo razočarala u odanost režimu, jer je veliki broj nemačkih seljaka bio izrazito nezadovoljan posledicama agrarne reforme koja im je oduzimala zemlju, a oni su bili ubeđeni da je njena suština zasnovana na nacionalnom, a ne socijalnom principu. Kikindske demokrate okupljene oko lista „Srpski glas” reagovala su na nepravedne elemente agrarne reforme i isticala da ne mogu dati istu količinu zemlje nacionalnim manjinama kao i Srbima, ali su predlagale da se posebno Nemci kolonizuju u druge krajeve, jer su bili „dobri učitelji u ekonomiji našem svetu”, piše prvo pero „Srpskog glasa” Milutin Jakšić. Isti urednik daje i karakterološku sliku zasnovanu na stereotipu vojvođanskih Nemaca, ocenjujući ih na sledeći način: „Nemci su kao gospodari zločesti, a kad nemaju vlast u rukama, mirni su građani” (Srpski glas, 7. februar 1920).

Nemački poslanici pokušali su na razne načine da poboljšaju položaj svoje nacionalne zajednice, a jedan od zahteva bio je i da se u Vojvodini organizuju samoupravne nemačke opštine sa opštinskim komesarima. Isticali su i to da državni službenici nisu odgovarali na pritužbe i pismene dostave nemačkih stanovnika (Stenografske beleške Narodne skupštine Kraljevine Jugoslavije, 1923/24, I, 466, 891-8). Bilo je i incidenata, a svakako je jedan od najvećih bio u vreme predizborne kampanje, kada su marta 1925. godine pripadnici Srpske nacionalne omladine (SRNAO) u Sivcu napali Krafta i Grasla (Gligorijević 1964: 27). Da bi pokazali svoje veliko nezadovoljstvo zbog situacije u zemlji i odnosa prema njihovoj zajednici, predstavnici nemačkog poslaničkog kluba nisu glasali za godišnji budžet koji je predložila vlada, što je bio vid otpora postojećem stanju (Stenografske beleške 1923/4, II, 293-5, 359-62).

Kulturbund i obrazovanje

Treba naglasiti da se Kulturbund mnogo angažovao i na polju obrazovanja, pa je 15. maja 1929. godine odobreno osnivanje Nemačke školske zadužbine (Deutsche Schulstiftung), koja je imala zadatak da prikuplja sredstva za rad nemačke učiteljske škole koja bi postala rasadnik kadrova za nastavu na maternjem jeziku. Nemački mediji aktivno su

učestvovali u agitaciji za materijalnu potporu obrazovanju na nemačkom, pa je „Deutsche Volksblatt“ 24. maja 1931. godine pozivao čitaoce da daju dobrovoljne priloge (Mimić 1974: 34). Ubrzo su nabavljena sredstva od kojih je 29. juna 1931. godine osnovana Školska zadužbina, u čije najviše telo, tzv. Kuratorijum, ulaze: Stefan Kraft (predsednik Zaduzbine), Georg Grasl (prvi urednik „Deutsches Volksblatta“) i Johan Keks.

Nemačka učiteljska škola počela je sa radom u Bečkereku (Zrenjaninu) 20. avgusta 1931. godine, a zatim je 1933. prebačena u Novi Vrbas, gde radi sve do sloma Kraljevine Jugoslavije (Schwabischer Volkserzieher, 1/1938, „Etwas uber die private deutsche Lehrerbildungsanstalt in Novi Vrbas“). O radu nemačke gimnazije pisali su i mediji na jeziku većinskog naroda, ali uz ogorčenje zbog navodnih brojnih pogodnosti koje su nemački učitelji imali u odnosu na one drugih nacionalnosti: „Mnogo nerešenih pitanja i otvorenih problema stoji pred našim učiteljstvom. A vojvođanski učitelji imaju pored njih još i svoje specijalne brige koje im dolaze iz Privatne nemačke učiteljske škole u Novom Vrbasu. Privatna nemačka učiteljska škola u Novom Vrbasu, osnovana je, tiho i skoro nezapaženo, pre četiri godine, zauzimanjem svemoćnog g. Dr. Krafta. A pre godinu dana iz ove škole, koja je potpuno izjednačena sa državnim učiteljskim školama izašla je i prva generacija svršenih učitelja. Ostavljajući na stranu činjenicu da se same ustanove privatnih škola protive postojećim zakonskim školskim propisima – jer su škole po svima samo javne – mi konstatujemo da naši Nemci nisu imali ni u Austriji svoju nemačku učiteljsku školu. Pa i pored toga osnovne škole bile su uvek na visini, kao što je uostalom, slučaj i danas... Kada su pre godinu dana iz Privatne učiteljske škole izašli prvi svršeni maturanti u skoro rekordnom vremenu, oni su bili, zahvaljujući odličnim vezama g. dr. Krafta, ponameštani u većim vojvođanskim mestima, i to u prvom redu u Kuli i Rumi. Dok ostali naši učitelji, jugoslovenske narodnosti, moraju da čekaju i po deset pa i dvadeset godina u malim selima da bi bili premešteni u mesta ranga Kule i Rume, mladi nemački učitelji postavljeni su u ta mesta u prvoj godini svoga službovanja.” (Dan, 14.11.1935, Članak „Privatna učiteljska škola u Novom Vrbasu“).

List dodaje da su neki učitelji koji su se zamerili „svemoćnom“ Kraftu bili prebačeni na druga mesta da bi se u atraktivne gradske škole zaposlili golobradi nemački učitelji. Novinar novosadskog dnevnog lista na srpskom jeziku „Dan“ ogorčeno dodaje da je nemački „Dojches Volksblat“ javio da će u školu biti primljeno 50 učenika, a ako se ne javi dovoljan broj odličnih, primaće vrlo dobre ili čak i dobre učenike, dok se u srpskim školama primaju isključivo odlikaši. „Dan“ zabrinuto zaključuje: „Zbog toga su neke učiteljske škole (srpske – prim. V. B.) i zatvorene, pošto se nije javio dovoljan broj odličnih učenika ... I to se zove ravnopravnost. Da li sve ovo znaju oni, koji su po svojoj dužnosti pozvani da vode brigu o ovakvim i sličnim pitanjima?“ (isto).

Prema zvaničnim podacima prva generacija nemačkih učitelja izašla je iz školskih klupa 1934. godine i do 1940. bilo je 165 diplomiranih nastavnika. Godišnja školarina iznosila je 1.000 dinara po polazniku, a jugoslovenska vlada je pomagala školu sa pola miliona dinara godišnje. Obrazovanje na maternjem jeziku za nemačku manjinu bilo je veoma bitno, a o školovanju u Kraljevini SHS imamo i svedočanstva nemačkih đaka: „Vrbaška gimnazija je u istorijatu podunavskih Nemaca imala značajno mesto. Osnovana je 1809, 25 godina po doseljavanju evangeličkih Nemaca u Novi Vrbas pod Josifom Drugim, kao latinska škola a od 1909. vođena je nastava pune osmogodišnje gimnazije. Za vreme mađarizacije je potpuno izgubila obeležje nemačke gimnazije. Odmah po osnivanju Kraljevine SHS nova država je, pre zaključivanja Trianonskog mira, bila spremna da u težnji za pridobijanje nemačkog sta-

novništva kao protivteži mađarskih iredentističkih nastojanja u oblasti školstva izađe u susret zahtevima Nemaca. Rezultat ovih interesa je bilo uvođenje nemačkog jezika u Vrbašku gimnaziju 1920. godine. Prvobitna predusretljivost je nažalost brzo popustila kad se spoljnopolitički položaj jugoslovenske kraljevine učvrstio, pa je već u školskoj 1926. u višim razredima obustavljena nastava na nemačkom jeziku. Samo u nižim razredima, bilo je dozvoljeno da se nastava u paralelnim razredima vodi na nemačkom. U tu gimnaziju dolazili su učenici iz cele Vojvodine". (Stefanović 2003: 56).

Nemačka učiteljska škola postala je od dolaska nacista na vlast u Nemačkoj pravi rasadnik nacionalsocijalističkih agitatora, a upravo su mladi učitelji, kao predstavnici inteligencije koja obrazuje nove naraštaje, bili pogodni za propagandu. Jugoslovenski policijski organi registrovali su aktivnosti nemačkih učitelja, pa je često vršen strog nadzor nad pojedinim učiteljima koji su registrovani kao politički nepodobni. Ipak, pojedini su učitelji veliki broj nemačke dece indoktrinirali nacionalsocijalističkom ideologijom, što je u nacističkim krugovima tretirano kao njihova „velika zasluga". U prilog toj tvrdnji govori i dopis sreskog načelnika Titela sreskom načelstvu novosadskom, u kojem se kaže: „Čast mi je izvestiti da ovo Načelstvo ima sigurne podatke o tome, da je Švind Jakob, učitelj u Kaću, pristalica Hitlerizma (veliko H u dokumentu – prim. V. B.) i da je nedavno direktno iz Nemačke tražio materijal za nacionalsocijalističku propagandu kod nas. Molim, da se nad njim vodi strogi nadzor." (Arhiv grada Novog Sada, fond sresko načelstvo - Novi Sad (1924–1941) f 174, pov. 1236/937, pov. br. 1195/37).

Zabrane Kulturbunda

Organizacija Kulturbunda je prvi put zabranjena na intervenciju ministra prosvete Svetozara Pribičevića, pa je 11. novembra 1924. godine zaplenjena njena imovina sa obrazloženjem da je prekoračeno ovlašćenje organizacije i da se ona počela baviti političkim pitanjima za šta nije bila registrovana kod vlasti. Stvarni razlog bio je što je Nemačka partija prešla u opoziciju i što su proganjani koruški Slovenci (od strane Austrije), pa je to bila protivmera jugoslovenskih vlasti (Grafenauer 1945: 41-42). Nemci su pokušali da intervenišu u svoju korist i poslali su delegaciju Kulturbunda na razgovore kod ministra Pribičevića, ali im on navodno nije bliže pojasnio zašto je Kulturbund zabranjen.

Nemci su tradicionalno zazirali od prokazanih i od države zabranjivanih organizacija, te je ta mera deprimirajuće delovala na organizaciju Kulturbunda. (Ammende 1931: 349). Ministar unutrašnjih dela Nastas Petrović naložio je 25. oktobra 1924. godine nižim organima da zabranu odlože, a konačno je skinuta tek 12. januara 1927. godine, kada je ministar unutrašnjih poslova Boža Maksimović izdao naredbu da je odobrena delatnost i rad Kulturbunda (Plautz 1940: 37). Pri tom treba naglasiti da su predstavnici jugoslovenskih Nemaca posredovali kod austrijskih vlasti da se koruškim Slovencima dodeli kulturna autonomija, te se mera ukidanja zabrane rada Kulturbunda može tumačiti kao izraz dobre volje jugoslovenske vlade (Grafenauer 1945: 42). Nakon obnove Kulturbunda na samom početku 1927. godine na njegovo čelo dolazi Johan Keks, a 6. juna te godine u Indiji je održana svečana skupština obnovljene organizacije na kojoj je obeležena i stogodišnjica postojanja nemačke opštine u tom gradu. Rad Kulturbunda bio je u zastoju, pa su do Šestojanuarske diktature, kada je ponovo obustavljen, osnovane svega 64 mesne grupe. U tom periodu došlo je do lagane stagnacije interesovanja nemačkih građana

za delovanje i rad Kulturbunda, a matična država, pritisnuta unutrašnjim problemima i ekonomskom nesigurnošću, nije mogla pomoći jugoslovenskim folksdobjerima. Domaći Nemci osećali su da im je položaj nestabilan, a većinski narod u velikom broju slučajeva nije sa simpatijama gledao na aktivnosti Kulturbunda i njegovih mesnih organizacija.

Uvođenje diktature kralja Aleksandra, 6. januara 1929. godine, obeležilo je obustavljanje rada svih političkih i nacionalno obojenih organizacija (osim onih koje su propagirale jugoslovenstvo), te je nakratko zamrla i delatnost nemačkog Kulturbunda, kao i Nemačke partije, čiji se rad posle te zabrane nije ni obnavljao, jer su sve političke potrebe docnije realizovane preko Kulturbunda. Režim je tražio bezuslovnu poslušnost, a u svakoj manifestaciji je video potencijalnu opasnost, pa su čak i diletantske predstave smatrane mogućom antidržavnom delatnošću. Županijska uprava u Somboru izveštavala je više instance, marta 1929. godine, da se u Vojvodini oseća organizovana i sistematizovana nacionalna propaganda koja se ogleda u održavanju pozorišnih diletantskih predstava na mađarskom i nemačkom jeziku. U jednoj od naredbi upravnih organa o tom pitanju doslovno se kaže: „Obratiti pažnju da proveru da li i društva, koja imaju čisto verski karakter, a imaju na novo odobrena pravila, daju ovakve diletantske predstave i kakve sadržine. Zatražiti i proveru zašto se upotrebljuje novac (čist prihod) od ovih predstava.” (Arhiv grada Novog Sada, fond sresko načelstvo - Novi Sad (1924-1941) f 174, pov. 119/929; pov. broj 385/1929).

Somborska županija zatražila je mišljenje sreskih organa (kapetanija) o održavanju tih predstava, jer ta aktivnost, po mišljenju županije, prevazilazi prava manjina i takve manifestacije, po mišljenju nadležnih, treba zabraniti. Pod utiskom skorog zavođenja Šestojanuarske diktature sreske vlasti su brzo izvršavale sve poslove, posebno one koji se tiču nacionalne bezbednosti, te su tako revnosno izveštavale o diletantskim predstavama na nemačkom jeziku koje se izvode u Bačkom Jarku, Kaču, Futogu i Novim Šovama. Sreske vlasti Novog Sada preporučile su da se nemačkim društvima zabrani davanje diletantskih predstava ili makar da se zabrane pozorišni komadi, kao primer zloupotrebe pozorišta u propagandne svrhe. „Mišljenja sam, da bi mađarskim i nemačkim društvima trebalo zabraniti diletantske predstave, ili barem predstave takvih komada, koji vređaju narod Srba, Hrvata i Slovenaca ili druge slovenske narode, kao što je na primer komad „Drotoštot”, ili pak da se diletantske predstave dozvole tako da i u programu bude koja tačka na srpskom jeziku, kako bi se državni jezik naučio u što skorijem vremenu”. Arhiv grada Novog Sada, fond sresko načelstvo – Novi Sad, f. 174, pov. 119/929 Sresko načelstvo Novi Sad – Velikom županu bačke oblasti. (O predstavama na nemačkom jeziku videti: f. 174, pov. 119/929, pov. 102/929 beležnik opštine Novi Futog sreskom načelniku Novi Sad (7.03.1929); f. 174, pov. 119/929, broj 96, beležnik iz Novih Šova sreskom načelniku Novi Sad (6.03.1929)).

Uvođenje Šestojanuarske diktature manifestovalo se i u pojačanoj aktivnosti državnih službenika koji su pooštrili nadzor nad delatnošću manjinskih naroda, pa je tako beležnik iz Novih Šova, januara 1929. godine, višim organima dostavio informaciju da se u reformatorskoj crkvi u tom mestu iznad unutrašnjih staklenih ulaznih vrata nalazi mađarska zastava, a kako lokalno stanovništvo čine isključivo Nemci, beležnik je tražio direktivu o postupanju. „Kako ovdašnje građanstvo sačinjava anacionalan elemenat tj. isključivo Nemci, to u interesu dalje istrage nisam protiv prednjega ništa preduzimao nego podnosim izveštaj Naslovu radi daljeg postupka. Primećujem, da se na parohskom mestu pomenute crkve sada nalazi Kornel Vajman, koji je poznat kao aktivan član bivše nemačke stranke i Kulturbunda”. (Arhiv grada Novog Sada, fond sresko načelstvo – Novi Sad f 174, pov. 129/929. pov. Broj 39).

Krajem marta 1929. godine veliki župan Bačke oblasti poslao je naređenje svim sreskim načelnicima da obrate pažnju na prikazivanje nemačkih i mađarskih filmova koji mogu izazvati negativne aluzije, kako zbog sadržaja, tako i zbog uniformi bivše austrougarske vojske i drugih politički nepovoljnih elemenata. Sreskim načelstvima se naređuje da obavezno pregledaju filmove i, ako primete nepoželjan sadržaj, mogu zabraniti prikazivanje bez obzira na to što je neki film odobrila komisija za cenzurisane. „Ovako imate postupiti naročito radi toga da se prikazivanje takvih filmova izaziva opravdan revolt i negodovanje kod naših ispravnih i svesnih građana i raspaljuje strast, pa bi moglo doći do neželjenih incidenata i sukoba”. (Arhiv grada Novog Sada, fond sresko načelstvo - Novi Sad 167/929, f. 174, pov. 167/929, pov. broj 685/929). Iako je naređenje bilo nedvosmisleno, pojedine žandarmerijske stanice u Bačkoj nisu ga najbolje rastumačile, pa je sresko poglavarstvo moralo da šalje nove raspise sa dodatnim objašnjenjem elemenata na koje treba obratiti pažnju.

Obnavljanje rada

Uvođenje diktature donelo je nov režim koji je apelovao na podizanje jugoslovenske nacionalne svesti, što je automatski dovelo do rasta podozrenja prema nemačkoj nacionalnoj manjini, te su tako i banalne stvari često uzimane kao ozbiljne provokacije usmerene protiv državnog naroda. Ponovni nastavak delovanja Kulturbundu je odobren 20. avgusta 1930. godine, a novi statut nadležni su verifikovali 14. aprila naredne godine (Plautz 1940: 39). Tada su usvojena i pravila o radu Kulturbunda koja su važila sve do okupacije Kraljevine Jugoslavije. U statutu je predviđeno da se mesna grupa može formirati ako ima najmanje 20 članova, a na glavnoj skupštini pravo glasa imaju samo lica sa navršenom 21 godinom života, dok je po 4. članu Statuta ponovljena stara teza da se Kulturbund neće baviti politikom. Predsednik je i dalje bio Johan Keks, a sekretar Maks Giljum. Otpočela je akcija čiji je cilj bio vrbovanje novih članova i širenje organizacije na svim poljima rada. U toku 1931. godine obnovljen je rad 15 lokalnih grupa Kulturbunda (od toga 9 u Bačkoj), a zanimljiv je podatak da mesne grupe u Vršcu, Beloj Crkvi, Apatinu, Inđiji, Nemačkoj Crnji, Kucuri, Bačkom Dobrom Polju, Torži, Novom Sadu, Velikom Bečkereku i Bečkereku uopšte nisu prestajale sa radom uprkos naredbama vlasti po uspostavljanju Šestojanuarske diktature da to moraju učiniti (Mirnić 1974: 33).

I pored svih problema Kulturbund je nastavio uspešno da radi i na IX godišnjoj skupštini, održanoj 19. novembra 1933. godine u Novom Sadu, konstatovano je osnivanje 95 novih lokalnih grupa sa 12.000 pripadnika, a već naredne godine broj mesnih grupa dostiže 129 (Die Arbeit des Kulturbundes vom 1. Mai 1932 bis 31. Oktober 1933). Treba naglasiti da je i u Kraljevini Jugoslaviji bilo asimilacije od strane većinskih naroda prema nemačkoj nacionalnoj zajednici, o čemu govori i svedočanstvo Branimira Altgajera (Altgayer), docnijeg folksgrupenfirera u nacističkoj tvorevini tzv. NDH: „Bilo je interesantno, da su prilikom popisa stanovništva 1931. godine popisivači Hrvati kod mnogih Njemaca, koji se tome iz indiferentnosti nisu opirali uveli kao narodnost hrvatsku, a kako materinski jezik srpskohrvatski, dok su naprotiv Srbi kao popisivači i onakvim osobama sa njemačkim porodičnim imenima koji se više nisu osjećali Njemcima a i slabo vladali njemačkim jezikom, unijeli u upisne arke njemačku narodnost i njemački materinski jezik. Kod ovakvog postupka statistika pokazala je u Dalju za oko 100 Njemaca više, nego što je stvar-

no bilo, a isključivo njemačko protestantsko selo Darkovac (općine Bektež, kotar Sl. Požege) imalo je svega 10 njemačkih stanovnika. I dalje, na upitnim arcima iz kotara Donji Miholjac su olovkom ispravljena prvobitno tintom unešene oznake njemačke narodnosti i njemačkog materinskog jezika u hrvatski. To je bio slučaj na upitnim arcima iz Golinaca, Rakitovice ili Radikovaca ili Šljivošćevaca. Ovo se moglo ustanoviti u statističkom uredu u Zagrebu” (Biber 1966: 306).

Pod okriljem Kulturbunda delovala su i različita udruženja, kao što su Savez nemačkih biblioteka, Nemačka školska zadužbina, Centralna poljoprivredna zadruga „Agrarija”, Centralna zadruga za socijalno staranje, Nemački akademski savez, a postojala su i sportska i pevačka društva koja su delovala u okvirima opšte organizacije nemačke manjine u Jugoslaviji. Ako analiziramo mesnu grupu u Pašićevu, možemo konstatovati da je radila seljačka čitaonica (predsednik Jakob Ler, ratar), čitaonica (predsednik Simon Fridrih, sodar), kao i muški pevački hor (predsednik Petar Triumpf, ratar), a svi članovi navedenih institucija bili su srednjeg ili slabog imovnog stanja, dok nijedan nije bio označen kao bogat (Arhiv grada Novog Sada, fond sresko načelstvo - Novi Sad, f. 174, pov. 1204/938, pov. II/2, broj 6942).

Zaključak

Problem nastanka i razvoja Kulturbunda i drugih nemačkih organizacija koje su delovale u Kraljevini Jugoslaviji potrebno je sagledati i analizirati iz jednog sasvim novog ugla, po sistemu posmatranja činjenica i podataka. Iz navedenih razloga u ovom radu pristupljeno je metodološkom sistemu koji podrazumeva strogo korišćenje izvora prvog reda, odnosno arhivskih materijala, štampe i kompetentne literature.

U radu su izneti pojedini aspekti iz života i rada Kulturbunda, zatim je analizirana nemačka učiteljska škola, a posebno su korišćeni arhivski materijali, odnosno izveštaji ondašnjih jugoslovenskih upravnih vlasti o delovanju i ponašanju predstavnika nemačke manjine. Sa druge strane, moguće je zaključiti da su nemačku manjinu u ondašnjoj Kraljevini SHS/Jugoslaviji sa podozrenjem posmatrali organi vlasti, posebno lokalna sreska nadležstva, koja su neretko naređivala policijsku prisilnu, pa su čak i diletantske predstave zabranjivane, a nemački filmovi smatrani potencijalno opasnim. Svi navedeni elementi nedvosmisleno sugerišu da je kulturni i prosvetni, pa time i manjinski položaj Nemaca u tom periodu bio relativno nepovoljan, jer su nakon viševekovne mađarizacije sa mukom morali da obnavljaju institucije nacionalne kulture.

Razgranata nemačka aktivnost na svim kulturnim poljima shvatana je u redovima većinskog naroda kao primer kako treba raditi, ali i kao signal da nemačka manjina navodno koordinirano sprovodi aktivnosti radi što boljeg političkog samoorganizovanja. Za razvoj nemačke narodne grupe u Vojvodini posebno je bila značajna informativna moć koju je Kulturbund ostvarivao preko Štamparskog i izdavačkog akcionarskog društva. I pored svih iskušenja i podozrivosti, Kulturbund je do 1933. godine ostao u većoj meri kulturni, a u manjoj politički zaštitnik prava nemačke nacionalne manjine. Tu organizaciju činili su ljudi koji su, uglavnom, bili odani novostvorenoj državi, i koji su bar u tom periodu bili daleko od svakog šovinizma i nacizma, koji je za njih još uvek bio strana ideologija. Situacija se donekle menja nakon 1933. godine, ali to je takođe potrebno sagledavati i ocenjivati u svetlu istorijskih izvora.

Izvori

- [1] Архив града Новог Сада, фонд средско начелство – Нови Сад.
- [2] Бачванин
- [3] Bericht der Bundesleitung die tatikeit des Kulturbundes 1939-1940.
- [4] Deutsches Volksblatt
- [5] Die Arbeit des Kulturbundes vom 1. Mai 1932 bis 31. Oktober 1933.
- [6] Die Arbeit des Kulturbundes vom 1. Nov. 1933 bis 31. Okt. 1934.
- [7] Kulturbund – Kalendar fur das Jahr 1922. des Schwabisch-deutschen Kulturbundes, zweiter Jahrgang. Verzeichnis uber die gegründeten Ostgruppen des Kulturbundes.
- [8] Schwabischer Volkserzieher, 1/1938, „Etwas uber die private deutsche Lehrerbildungsanstalt in Novi Vrbas“.
- [9] Стенографске белешке Народне скупштине Краљевине Југославије, 1925/26, III.
- [10] Стенографске белешке Народне скупштине Краљевине Југославије, 1923/24, I.

Literatura

- [1] Bešlin, Branko. 2001. *Vesnik tragedije – Nemačka štampa u Vojvodini 1933–1941*. Novi Sad: Platoneum.
- [2] Biber, Dušan. 1966. *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933-1941*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- [3] Ewald, Ammende. 1931. *Die Nationalitäten europas, Sammlung von Lageberichten*. Wien.
- [4] Grafenauer, Bogo. 1945. *Koroški Slovenci v zgodovini*. Ljubljana: Institut v novejš zgodovino.
- [5] Janjetović, Zoran. 2005. *Deca careva pastorčad kraljeva. Nacionalne manjine u Jugoslaviji 1918 – 1941*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije.
- [6] Militar, Triva. 1940. *Štamparstvo u Vojvodini, istoriografski pregled*. Novi Sad: Štamparija Dunavske banovine.
- [7] Plautz, Oskar. 1940. *Das Werden der detuschen Volksgemeinschaft in Sudslawien*. Novi Sad: DVAG.
- [8] Ulrich, von Hassel. 1939. *Personliche Erinnerungen an Konig Aleksander I von Jugoslawien*. Berlin: Berliner Monatshefte. 17.Jg.
- [9] Глигоријевић, Бранислав. 1964. Српска национална омладина (СРНАО). У: *Историјски гласник, Орган Друштва историчара Србије*, број 2-3/1964. (Београд).
- [10] Мирнић, Јосип. 1974. *Немци у Бачкој у Другом светском рату*. Нови Сад. Институт за изучавање историје Војводине.
- [11] Стефановић, Ненад. 2003. *Један свет на Дунаву*. Београд: Donauswabische Kulturstiftung.